

חיים ברעם

מים שקטים

**על ספרו של משה מוסק: הרברט סמואל ומדיניות העלייה,
הגישה הבריטית, הציונית והפלסטינית**

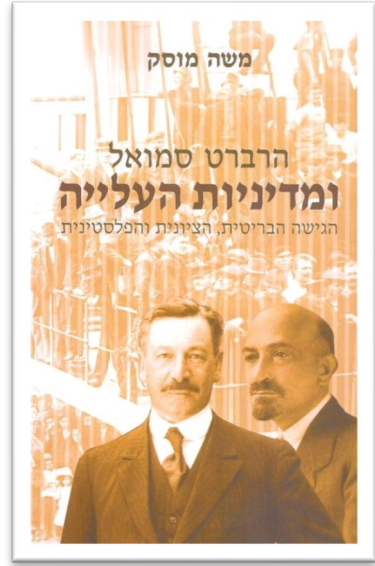
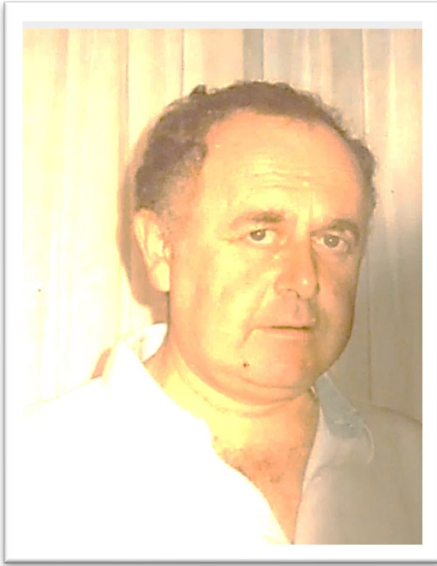
ד"ר משה מוסק הוא חוקר מוכר, מנהל ארכיון המדינה בדימוס ומרצה מוביל בנושאי היסטוריה וארכיונאות. ספרו החשוב שהופיע עתה בעברית (בהוצאת סטימצקי) שנים רבות אחרי שיצא לאור באנגלית, הוא מחקר מהפכני ופורץ דרך שעורר עם הופעתו עניין רב בקהילת חוקרי היישוב,

בימינו אין לספרים כאלה כוח כזה, אף שהוא מפיץ אור על מחדלי ההנהגה הציונית בקליטת העלייה. יהודים רבים, בעיקר באירופה, ראו אז בפלסטינה חבל הצלה. שני עשורים לפני עליית הנאצים לשלטון (1933) חשו יהודים רבים בחרב המאיימת עליהם. המוסדות הציוניים התנו אז את אשרות העלייה, בכוח הקליטה הכלכלית והעדיפו עולים צעירים ומבוססים על פני "אבק האדם", משכונות העוני של ערי פולין ואוקראינה. שלא לדבר על יהודי העיריות הקטנות בגליציה. כתב האשמה ששוטח ד"ר מוסק מנוסח בעדינות, אבל המסר הוא רדיקלי במיוחד.

כדאי לנסות לראות את הדברים בעיני העסקונה הציונית באותם ימים: הם חששו בכנות שעשרות אלפי עולים חסרי-כול, יציפו את הארץ שלא תוכל לשכן ולהאכיל אותם, לדאוג לבריאותם ולחינוך ילדיהם. לחשש הזה היה יסוד מציאותי, אבל הוא נבע גם מקריאה שטחית של הצפי לעתיד. מחנות עולים ומגורים זמניים לא נוחים, מתגמדים היום ממה שאירע בחייהם של שוכני הגטאות בזמן הכיבוש הנאצי באירופה. הניסיון של קליטת העולים בשנים 1951-1947, מוכיח שגם מדינה צעירה ללא משאבים כמעט, מסוגלת לשקם את רוב הפליטים שהגיעו אליה. חרף האילוצים של המנדט הבריטי, קליטה המונית יותר הייתה אפשרית, והשיקולים של המנגנון הציוני ההסנני נראים קטנוניים בפרספקטיבה היסטורית.

אבל רק מעטים מאנשי היישוב היהודי והתנועה הציונית בגולה ראו באמת את הנולד. המנהיג הרביזיוניסטי זאב ז'בוטינסקי, דיבר אמנם שנים מאוחר יותר על פינוי של מאות-אלפי יהודים מאירופה המזרחית והמרכזית, אבל מפלגתו התאפיינה ברטוריקה ופחות בשיתוף במאמצי בניית היישוב, לצד תנועת העבודה והגורמים האזרחיים. ז'בוטינסקי איש החזון לא היה מסוגל להכין את הכלים לקליטת העלייה. לכן נפלו קריאות השבר שלו על אוזניים ערלות.

הנציב העליון הראשון, הרברט סמואל (1870-1963), היה ציוני נלהב אך גם נאמן לגמרי לממשלה הבריטית בלונדון. הוא היה דמות ציורית אבל גם איש מעשה. דומה שביישוב היהודי בארץ, למעט הציבור החרדי, רווחה תשוקה למשיח מודרני וחילוני. סמואל נחשב בתחילת

שער הספר הרברט סמואל ומדיניות העלייה ומחברו – ד"ר משה מוסק

דרכו כנציב העליון "הראשון ליהודה", למעין משיח. מנקודת ראות זו, הוא היה ממשיכו הטבעי של בנימין זאב הרצל. ד"ר מוסק מתווה בספרו קווים לדמותו של סמואל, שביקש אך לא הורשה להשתקע בחיפה, אבל בנו ונכדו התאקלמו היטב בארץ. בראשית דרכו כנציב העליון, הוא תמך בדרישתם של נציגי ההסתדרות הציונית לעלייה גדולה, אבל מבוקרת. בהדרגה הוא הבין, שאין לאל ידם של ראשי ההסתדרות הציונית לקלוט עשרות אלפי יהודים בארץ. עד לעליית אדולף היטלר לשלטון בגרמניה (1933) נכשלו מנגנוני הקליטה של הציונים בעידוד אנשי המעמד הבינוני לעלות לארץ ישראל. העלייה מגרמניה הביאה ליהודי הארץ שגשוג כלכלי חסר תקדים. אך כל זה קרה שמונה שנים אחרי שסמואל עזב את הארץ. כמעט כל המשקיפים בימינו סבורים שהוא בנה את התשתית לקליטת יהודי גרמניה כולל האוניברסיטה העברית בירושלים, שנוסדה במעמד הלורד בלפור, בשנת 1925.

ספרו של ד"ר מוסק מותח ביקורת קשה על המנגנונים הציוניים הן בגיוס עולים והן בקליטתם. אזלת ידם בנושא הקליטה גרמה לניכור ביניהם לבין סמואל. מאורעות מאי 1921 (שבמהלכם נרצח הסופר יוסף חיים ברנר) פגעו בתמיכה העיוורת שקיבלו הציונים מהבריטים. ההנחה הנאיבית שהערבים בפלשתינה יסבלו או אפילו יקבלו באהדה את "המפעל הציוני" התבדתה. למרבה האירוניה, דווקא סמואל מינה את חג' אמין אל חוסייני למופתי של ירושלים. חוסייני האמין שבסופו של התהליך יגרשו הציונים את בני עמו. המסקנה הזו הביאה אותו לשיתוף פעולה עם הנאצים, במלחמת העולם השנייה. הדגש בספר על מחזלי הקליטה הוא מרתק וגילויי ד"ר מוסק בנושא, השפיעו מאוד על ההיסטוריוגרפיה של חקר תולדות היישוב וגורל היהודים שרצו להגיע לארץ ולא הצליחו לקבל אשרה. חיים וייצמן, נשיא ההסתדרות הציונית, שהיה פרו-בריטי מובהק, נאבק לא-פעם עם סמואל להגדלת זרם

העלייה, חרף קשיי הקליטה והתנגדות הערבים. עם זאת, הוא חשש מאוד מאיבת המתנגדים הקנאים ביישוב, לסמואל ואולי גם ראה בזאת כפיות טובה.

"מחדלי הקליטה" אינם מתייחסים די הצורך לשינויים הדמוגרפים שזרם העולים חולל בארץ ישראל. ד"ר מוסק טוען בספרו שהערבים בעצם טעו ומעשי האיבה שלהם כלפי היישוב רק חיזקו אותו לקראת הבאות. אירועי מאי 1921 אינם מחזקים את הטענות הזו. מנקודת ראות ערבית, האלימות השפיעה יותר מאשר השתדלנות. המתנגדים לסמואל, בהנהלה הציונית בארץ הוקיעו את סמואל כ"בוגד" ודרשו ממנו לקבל את הפרשנות שלהם להצהרת בלפור. יחס דומה אימצו הרביזיוניסטים, שנים רבות אחרי כן, גם כלפי חיים וייצמן. המאבק נגד השלטון הבריטי נועד בעצם לאפשר את הגירוש ההמוני של הערבים. סמואל היה עיוור בכל הנוגע לעתיד. במידה ידועה, הוא היה גם אחד הגורמים למלחמת הדמים בשנים 1948-1949.

השאלה הביקורתית הנוספת, היא לא אידיאולוגית אלא אינסטרומנטלית. האם מחדלי התנועה הציונית לבנות את הכלים לקליטה המונית של עולים בעיקר בשנות העשרים של המאה הקודמת נבעו רק משאננות ו"בטלנות" של העסקנים הציונים בארץ ובאירופה? ד"ר מוסק בספרו המתוחכם איננו מוקיע את המחדלים עם חרב שלופה. לכן טיעוניו יותר משכנעים אם כי לא תמיד מוצדקים. עצירת קליטתם של אלפי מבקשי האשרות היא מזעזעת מבחינה אנושית ומוסרית. עם זאת, הרחבת התשתית לקליטה הייתה לעתים בלתי אפשרית. אפשר היה אולי לעשות יותר אך לא היה ניתן לעשות הכול.

בניית יישוב שיכול גם להגן על עצמו נעשתה בעיקר על ידי תנועת העבודה. הציונים בשנות העשרים של המאה שעברה, בעיקר וייצמן עצמו, האמינו מאוד בדיפלומטיה ובגיוס ידידים כמו סמואל. עם זאת, הבנייה האיטית של מנגנוני קליטה מובהקים כמו שירותי הבריאות, המושבים והקיבוצים, לשכות העבודה והתחבורה הציבורית, היא תוצאה של עבודתם וחזונום של אנשי תנועת העבודה. בשנות שירותו של הנציב סמואל (1920-1925), בניית התשתית הזו הייתה בחיתוליה. רק הקמת האוניברסיטה העברית בירושלים מיוחסת בעיקר לאנשים כמו הרברט סמואל וחיים וייצמן. אבל ההגמוניה ביישוב עברה לאנשי הסתדרות העובדים, בעיקר אחרי רצח חיים ארלוזורוב (1933).

הציונים עשו מעט מדי ומאוחר מדי ועל מסקנתו זו של ד"ר מוסק אין לערער. לכן ספרו ראוי לתשומת לב ביקורתית וגם לתפוצה רחבה. ההיבט הרגשי הוא חשוב. ייתכן שניתן היה לקלוט מאות-אלפי יהודים, כפי שעשתה ממשלת דוד בן-גוריון החל משנת 1948. ציונים ויהודים רבים מאנגליה ובראשם סמואל, עשו גדולות ונצורות ולעתים אף הצליחו לנטרל את ההתנגדות בלונדון למפעל הציוני. אבל "הדונם והעז" של בנייה הדרגתית של מדינה בדרך, היו חשובים הרבה יותר. סמואל לא העלה בדעתו את האפשרות שקנאים לאומנים ודתיים יעלו לשלטון בישראל העתידית. כך גם קודמו למשיחות, בנימין זאב הרצל. ההיסטוריה היא מורכבת הרבה יותר וספרו של ד"ר מוסק ממחיש זאת היטב.

גילוי נאות: ד"ר מוסק הוא חברי מנוער ועד היום הזה.